

Uluslararası
OSMANLI'DAN CUMHURİYETE ÇORUM
Sempozyum

23-25 Kasım 2007

I. CİLT

Yayına Hazırlayanlar

Doç. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ

Doç. Dr. Mesut OKUMUŞ

İrfan YİĞİT

Çorum Belediyesi Yayınları: 5

Çorum

2008

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Mustafa TOPRAK (Çorum Valisi)

Turan ATLAMAZ (Çorum Belediye Başkanı)

Prof. Dr. Serdar KILIÇKAPLAN (Hitit Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Ferhat KOCA (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekan Vekili)

Doç. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Mesut OKUMUŞ (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Muhit MERT (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Ethem ERKOÇ (Araştırmacı-Yazar)

Ali ALAKOÇ (Çorum Belediyesi)

İrfan YİĞİT (Çorum Belediyesi)

Sempozyum Sekreteryası

Doç. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ, Hitit Ün. İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Mesut OKUMUŞ, Hitit Ün. İlahiyat Fakültesi

Ethem ERKOÇ, Emekli Öğretmen, Araştırmacı-Yazar

İrfan YİĞİT, Çorum Belediyesi

Osman YÜZTGEÇ, Çorum Valiliği

Yayına Hazırlayanlar

Doç. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ

Doç. Dr. Mesut OKUMUŞ

İrfan YİĞİT

Baskı Yeri ve Tarihi

Lider Matbaacılık A.Ş. - ÇORUM

Yayımlanan Tebliğlerin yasal tüm sorumluluğu yazarlarına aittir. Tebliğler Çorum Belediyesi'nden izin alınmadan kısmen ya da tamamen bir başka yayında kullanılamaz veya elektronik ortama aktarım ve kopyalaması yapılamaz.

İsteme Adresi:

Çorum Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kent Arşivi

Yeniyo Mah. Gazi Cd. Turgut Özal İşmerkezi Kat:3 ÇORUM

Tel: 0 364 225 08 10 / 1539

E-posta: irfan-yigit@hotmail.com

ÇORUMLU BİR OSMANLI BİLGİNİ AHMED FEYZİ'NİN İSLAM FİKİR EKOLLERİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

Sayın DALKIRAN¹

GİRİŞ

Biz bu tebliğimizde Ahmet Feyzi Çorumî'nin İslam Düşünce Tarihinde asırlarca tartışma konusu olan ve pek çok bilginin hakkında yazıp çizdiği ve yorum yaptığı bir konudaki görüşlerini derli toplu bir vaziyette sunacağız. Ancak ondan önce Ahmet Feyzi ile ilgili kısa bilgi verecek ve düşüncelerini sunarken asıl kabul ettiğimiz eserini de tanıtacağız. Ayrıca onun konu ile ilgili görüşlerini verirken de kendisinden önce ve sonra mevzu ile ilgili yazılıp çizilen bir kısım kaynaklardaki fikirlerle de kısa karşılaştırmalar yapacak ve değerlendirmede bulunacağız.

AHMET FEYZİ ÇORUMİ

Tam adı, Ahmed Feyzi b. Ali Arif el-Çorûmî Leblebici-zâde olan Ahmed Feyzi Efendi, Çorum'un Arap Ahmed Mahallesi'nde, 1255/1839 yılında dünyaya gelmiştir. Son dönem Osmanlı din bilgini ve yazarı olan Ahmed Feyzi, ilmiyeye mensup bir aileden olup, babası Arif Efendi ve dedesi Osman Raif Efendi müftülük görevlerinde bulunmuşlardır. Tahsilini Çorum'da mevcut bulunan değişik âlimlerden ders alarak tamamlamıştır. Hocaları arasında İskilipli Arap-zâde Mehmed Emin Efendi (1306/1888) de bulunmaktadır. Arap-zâde'den icâzetli olan Çorûmî, Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye koluna mensuptur.

Çorum'da Kurt-zâde ve Alaybeyoğlu medreselerinde müderrislik görevinde bulunan Ahmed Feyzi, 1851-1884 yılları arasında aralıklarla müftülük görevini yürütmüştür. Aynı yerde Şerîyye mahkemesinde başkatiplik ve kadılık vazifelerinde de bulunmuştur. Müderrisliği esnâsında pek çok talebeye icâzet veren Ahmed Feyzi, kendi memleketinde 1327/1909 yılında vefat etmiştir.²

1 Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Başkanı

2 Kamîl Şahin, "Ahmed Feyzi", *DİA*, c.II, ss. 67-68; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, Matbaa-i Amire, I, 250 (sad. A. Fikri Yavuz, İstanbul 1972, I, 251).

FEYZ-İ RABBÂNÎ Fİ REDD-İ BÂTIL-I İRÂNÎ

Ahmed Feyzi'nin en önemli eseri, "Feyz-i Rabbânî fî Redd-i Bâtil-ı İrânî"³ dir. Bunun dışında, pek çok eserleri de bulunmaktadır. Biz bu tebliğimizde en önemli eseri olan Feyz-i Rabbânî'de İslam Düşünce Tarihinde asırlardan beri tartışılmakta bulunan ekoller ile ilgili verdiği bilgileri değerlendireceğiz. "Feyz-i Rabbânî fî Redd-i Bâtil-ı İrânî" adlı eser baştan sona "Hüsniye" adlı kitabın reddiyesi olarak yazıldığından dolayı öncelikle ve kısaca Hüsniye'den söz etmekte yarar bulunmaktadır.³

Hüsniye, Şîh-İmâmî alimlerinden "Ravzü'l-Cinân" adlı tefsirin yazarı olan Ebu'l-Fütûh er-Râzî (552/1157)'ye nisbet edilmekte ise de,⁴ muhtevânın incelenmesi ve içinde geçen şahusların yaşadıkları dönemlere ait târihlerin karşılaştırılması sonunda eserin adı geçen müellife nisbetinin doğru olmadığı, Safevîler devrinde hayâlî bir roman biçiminde kaleme alındığı anlaşılmaktadır.⁵

Çorûmî de "Hüsniye"nin bir kaleminden çıkmayıp, adeta anonim olduğunu şu sözü ile dile getirir: "Bu risâle-i sahîfe bir elden çıkmayıp, bir kaç elden çıkmış ve bir kaç kimesneler müştereken cem ve tertip eylemiş olmaları ezhâr-ı mütebâdir hâtır olduğu erbâbına gayr-ı hafîdir."⁶

Çorûmî, "Hüsniye" adı verilen bu eserin Ehl-i Sünnet aleyhinde yazıldığı ve İran'da oturan aşırı Şîî bir şahus tarafından tercüme edildiğinde bir şüphe olmadığını ifade eder. Ona göre bu eser, ya dini inancı zayıf, hamiyetsiz bir şahus veya fitne ve fesat çıkarmak için teşkil olunan bozguncu bir topluluk tarafından Osmanlı ülkesinde yazılmış da olabilir.⁷

Ahmed Feyzi Çorûmî'nin "Feyz-i Rabbânî fî Redd-i Bâtil-ı İrânî" adlı eserinin dışında, pek çok eseri bulunmaktadır. Bunlardan bizim tespit edebildiklerimizden bir kısmı, Çorum İl Halk Kütüphanesi'ne kayıt

3 Hüsniye adlı eserle ilgili geniş bilgi için bkz. Sayın Dalkıran, *Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Sünnet'in Şîî Akidesini Tenkitleri*, OSAV Yayınları, İstanbul 2000, s. 21-25.

4 Mirza Muhammed Bakır el-Hansârî, *Ravzatü'l-Cennât*, Tahran 1390, I, 153; Mirza Muhammed Ali Müderris, *Reyhânetü'l-Edeb*, Tebriz ts., VII, 227-228.

5 Mirza Abdullah Efendi el-İsbehânî, *Riyâzu'l-Ulemâ*, nşr. Ahmed Hüseyin, Kum 1401, II, 159.

6 Ahmed Feyzi Çorûmî, *Feyz-i Rabbânî fî Redd-i Bâtil-ı İrânî*, Çorum Nüshası (3931 Numarada Kayıtlı Nüsha), (ÇRN), 194 a; 18 b.

7 ÇRN, 18 b.

numaralarıyla birlikte şunlardır: Âdâbu'l-Bahs (2293/3), Beyân-ı Esile (1084/3), el-Fevâidü'l-Feyziyye fî Ahvâli'z-Zevcâti'n-Nebeviyye (3747/2), el-Mecmûatu'l-Müntahabe min Kütübi'l-Muhtelifa (3176), Fezâilu Beyti'l-Mukaddes (1464/1), Makâmâtü's-Sûfiyye Hakkında Feyziyyet Risâlesi (871/5), Menâsik-i Hac (1464/2), Mesâilü'd-Dîniyye (1497/4), Risâletü Feyzi Vâhib fî Necâti Ebû Tâlib (3253/1), Risâletü İsnâ Aşeriyye (993/3), Risâletü Rü'yeti'n-Nebî (1056/3), Risâletü'l-Fırâkı'n-Nâciye (1056/4), Risâletün fî (Teklifi) Mâlâyutak (971/5), Terceme-i Hâl ve Eş'âr ve Evrattan Müntehab Risâle (631/10).⁸

İSLAM FİKİR EKOLLERİ

İslam Düşünce Tarihi'nde çokça tartışılan konu İslam Düşünce Ekolleri'dir. Şu bilinmektedir ki, her dini liderin vefatından sonra bağluları arasında az veya çok ihtilaflar zuhur etmiştir. Bu durum son derece tabiidir. İhtilafların oluşmasında pek çok etkenler bulunmaktadır. Biz bu tebliğimizde bu ihtilaf sebepleri üzerinde duracak değiliz. Ancak bu durumun son derece normal olduğunu söylemek istiyoruz. Hatta günümüzdeki bir takım partilerin liderleri de ölüm veya başka nedenlerle başkanlıktan uzaklaştıklarında, sonrasında parti içinde bir takım çalkantılar zuhur etmektedir. Bunun pek çok örneğini ülkemiz veya dünya siyasi hayatında görmek veya göstermek mümkündür.

Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte Müslümanlar arasında sözünü ettiğimiz gibi farklı nedenlerden dolayı bir kısım münakaşalar ve tabiri caiz ise mücadeleler başlamıştır. Hatta kanlı bir kısım savaşlar zuhur etmiştir. Bunlardan Cemel ve Sıffin'i hatırlayabiliriz. Ayrıca İslam dünyasında büyük bir infiale sebebiyet veren ve ciğerleri sızlatan, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da hunharca katlinin nedeninin de siyasi olduğunu bilinmektedir. İşte bu olaylar insanların bir kısım ayet ve hadisleri farklı yorumlamalarına neden olmuştur. Sonuç olarak da Hz. Peygamber döneminde bulunmayan bir kısım ayrışmalar başlamıştır.

Şimdi de Ahmet Feyzi Çorumi'nin bu fırkalarla ilgili ve de özellikle hadiste sözü edilen yetmiş üç fırka ile ilgili taksimini ve düşüncelerini vereceğiz.

8 Farklı eserleri için ayrıca bkz. Dalkıran, a.g.e., s. 5-7.

YETMİŞ ÜÇ FIRKA HADİSİ VE FIRKA-İ NÂCİYE

Hız. Peygamber'e isnat edilen bir hadîse göre, bu ümmet yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan biri Fırka-i Nâciye (Kurtuluşa Eren Fırka), diğerleri ise Fırka-ı Dâlle (Dalâlette Kalan Fırka)dır. Çorûmî bu hadîsi, Ehl-i Sünnet kaynaklarında bulunmayan bir tarzda, Hüsniye'de yer almasından dolayı konu edinir. Hüsniye'deki rivâyet şekli şöyledir:

“Hz. Peygamber 'Ümmetim, benden sonra yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Onlardan biri nâciye, diğerleri Cehennem'dedir' buyurur. Bunun üzerine sorarlar: 'Ya Rasûlullâh, Kurtuluşa Eren Fırka (Fırka-i Nâciye) kimlerdir?' Hz. Peygamber, “Benim ve Ehl-i Beytim'in yolu üzere olanlardır' der”.⁹

Çorûmî, hadîsin değişik varyantlarından, Taftazânî'nin “Şerhu'l-Makâsîd” ve Cürçânî'nin “Şerhu'l-Mevâkıf” adlı eserlerinde beyan ettiklerini söylediği¹⁰ şu rivâyeti nakleder:

Abdullah b. Amr (65/684-5), Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivâyet eder: “İsrâiloğullarının başına gelen şey ümmetimin de başına gelecektir. İsrâiloğulları yetmiş iki fırkaya ayrıldı, ümmetim de onlardan bir fazlasıyla yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır ve biri dışında diğerleri cehenneme gidecektir. Dediler ki: “Ey Allah'ın Rasûlü! Ateşten kurtulacak bu fırka hangisidir?’ O, 'Benim ve ashâbımın üzerinde bulunduğu fırkadır' buyurdu”.¹¹

Çorûmî, hadîsin sıhhati ile ilgili herhangi bir yoruma girmez. Değişik vesilelerle Fırka-i Nâciye'nin Ehl-i Sünnet oluşuna dair istidlâl ederken, bunu kullanmış olması, onun hadîsin sıhhati konusunda bir tereddüdünün olmadığını gösterir. Ancak, hadîsin diğer varyantlarından hiç bahsetmemiş

9 *Hüsniye*, haz. Sefer Aytekin, Emek Basım-Yayımları Evi, 2. baskı, Ankara 1957, s. 87-88.

10 ÇRN, 220 b; Ayrıca bkz. Ali b. Muhammed b. Ali Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, İstanbul 1272, 1321, III, 649.

11 Tirmizî, *Kitâbu'l-İman* 18; Bu hadîsin, muhtelif sahabe tarafından nakledilen değişik varyantlarından bir kaçışöyledir: Ebû Hureyre'nin rivâyetine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldılar. Hıristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır” (Ebû Dâvud, *Kitabu's-Sünne* 1); Enes hadîsinde ise Hz. Peygamber şöyle buyurur: “İsrailoğulları yetmişbir fırkaya ayrıldı. Ümmetim ise, yetmiş iki fırkaya ayrılacaktır; biri dışındaki hepsi cehennemdedir. Bu tek fırka da, Cemâat'tır” (İbn Mâce, *Kitâbu'l-Fiten* 17).

bulunması ise, kanaatımızca naklettiği bu hadîsin istidlâl açısından kendisine en uygun olmasından kaynaklanmaktadır. Kaldı ki, onun amacı hadîsin sihhati üzerindeki mülâhazalar değildir.

Bu hadîsi, bir kısım İslâm Mezhepleri Târîhi Yazarları zayıf görerek reddederken;¹² bazı araştırmacılar da, hadîsteki Fırka-i Nâciye ile Cehenneme gideceklerin âdetâ yerleri değiştirilerek "yetmiş ikisi Cennet'e, biri Cehennem'e" şeklinde rivâyetin bulunduğunu ifâde etmişlerdir.¹³ Rivâyetlerin bir kısmında sadece yetmiş üç fırkaya ayrılacağından bahsedilirken, Fırka-i Nâciye'den söz edilmemektedir.¹⁴ Bir kısmında ise bu fırkanın kim olduğu ihtilâflı olarak verilmektedir. Meselâ, Çorûmî'nin naklettiği rivâyet şeklinde "mâ ene aleyhi ve ashâbî"¹⁵ yani "Hz. Peygamber ve ashâbın üzerinde bulunduğu yolu izleyenler" olarak gösterilen Fırka-i Nâciye, bir başka rivâyette "el-Cemâa"¹⁶ şeklinde, bir diğer haberdeyse "el-İslâm ve cemâatuhüm"¹⁷ tarzındadır.

Bu rivâyetlerin dışında, Kurtuluşa Eren Fırkanın "ashâbu'l-hadîs"¹⁸ ve "es-Sevâdu'l-Âzam"¹⁹ olduğuna dair haberler de bulunmaktadır.

Çorûmî, hadîsin Hüsniye'deki rivâyetine itiraz eder. Ona göre, bu rivâyet doğru değildir. Görüldüğü gibi, hadîsin pek çok varyantı arasında Kurtuluşa Eren Fırka için "Ehl-i Beyt yolu üzere bulunanlar" ifâdesi yer almamaktadır. Çorûmî'ye göre, bu kitapta bir cariyenin ağzıyla, Hz. Peygamber'e ait olan söz, değişikliğe uğratılmıştır. Böylesi bir rivâyetin bulunduğu varsayımında ise

12 Ebû Muhammed Ali b. Hazm el-Endülîsî ez-Zâhirî, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, I-V, Beyrut 1317, III, 248. Bu hususta geniş bilgi için bkz. Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (el-Fark Beyne'l-Fırak), trc. Ethem Ruhi Fığlalı, s. 7 vd.; Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Ankara 1996, ss. 17-18; Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul 1996, s. 30 vd.; Sayın Dalkıran, "Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri", *EKEV Akademi Dergisi*, Sosyal Bilimler, ss. 99-108. Tirmizî, İman 18, h. no: 2640, V, 25; Ebû Dâvud, Sünne 1, h. no: 4596, V, 4; İbn Mâce, Fiten 17, h. no: 3991, II, 1321; Ahmed b. Hanbel, Müsned, X, 208.

15 Tirmizî, İman 18, h. no: 2641, V, 26.

16 Ebû Dâvud, Sünne 1, h. no: 4597, V, 5-6; İbn Mâce, Fiten 17, h. no: 3992-3, II, 1322; Ahmed b. Hanbel, III, 145, IV, 102.

17 NEYSÂBURÎ, Ebû Abdillâh el-Hâkim, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, Beyrut ts., I, 129.

18 el-Hatib el-Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*, haz. Mehmed Sâid Hatiboğlu, Ankara, 1991, s. 25.

19 Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, VII, 260.

Çorûmî, Şîa'nın Ehl-i Beyt'i mahdud kimselere hasretmesini uygun görmez ve çemberi genişletir. Buna göre Hz. Ali, Hz. Fâtıma, çocukları Hasan ve Hüseyin'in yanında, Hz. Peygamber'in hanımları ve diğer akrabaları Ehl-i Beyt grubuna dâhil olurlar.²⁰ Hatta Hz. Ebû Bekir'i de, bu gruba dahil etmektedir.

Şîa'nın iddia ettiği gibi, Ehl-i Beyt mahdud sayıda kişilere (on altı kişi) hasredilse bile, Çorûmî'ye göre, eğer bunda bir art niyet bulunmazsa, Ehl-i Beyt'in temiz akideleri, Şîa ve benzeri bid'at ehlinin inançları gibi olması katiyyen mümkün değildir ve tasavvur edilemez. Bilakis, Ehl-i Beyt'in temiz akideleri, "akâid-i ehl-i zey ve dalâldan" (dalâlet ve sapıklıkta bulunan kimselerin inançlarından) uzaktır. Onlar dosdoğru bir yol üzeredirler.²¹ Çorûmî, değişik vesilelerle Hüsniye müellifi ve düşüncelerini yansıtmaya çalıştığı Şîa tâifesinin, Ehl-i Beyt'in adını kullandıklarını, Ehl-i Beyt sevgisinde samimi olmadıklarını, onların inançları ile Ehl-i Beyt'in inançlarının uyuşmadığına dikkat çeker.²²

Hadîste haber verilen, kurtuluşa eren tek fırka Çorûmî'ye göre Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'tır. Ancak, Ehl-i Sünnet'in Fırka-i Nâciye olduğuna nasıl hükmedilebilir? Bu soruyu Çorûmî şöyle dile getirir: "Her fırka kendilerinin Fırka-i Nâciye oldukları zu'm ve iddia ede gelmeleriyle Fırka-i Nâciye Ehl-i Sünnet olduğuna ne vecihle hüküm olunur?"²³

Bu soru, her inananın aklına gelebilecek bir nitelik arz eder. Zirâ her fırka, kendisinin Fırka-i Nâciye olma iddiası ile ortaya çıkmaktadır. Hatta İslâm ülkeleri içinde zuhur eden ve bu yüzden İslâm Mezheplerinin içine dâhil olunan, pek çok fırka, inanç açısından İslâm'la taban tabana zıt olmakla birlikte, onlar da kaynak olarak Kur'ân ve Sünnet'i göstermekte ve kendilerinin en doğru oldukları fikrini başkalarına lanse etme gayretine girmektedirler.

Çorûmî, Kurtuluşa Eren Fırka için bir ölçü vermektedir. Ona göre, bu ölçüye giren sadece Ehl-i Sünnet'tir. Verdiği ölçü ise, Kur'ân'a tam manasıyla

20 ÇRN, 220 b; Ayrıca bkz. BEYDÂVÎ, Nâsîru'ddin Ebî Saîd Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, (Kitabu Mecmûati mine't-Tefâsîr, içinde), Beyrut 1320, II, 245; RÂZÎ, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Tahran ts., XV, 209.

21 ÇRN, 220 b- 221 a.

22 ÇRN, 221 a, 223 b.

23 ÇRN, 221 a.

uymak ve sahabe yoluyla, doğru bir şekilde nakledilen Hz. Peygamber'in sünnetine tâbi olmaktır.²⁴ Zirâ Hz. Peygamber, Fırka-i Nâciye'nin, kendisi ve sahabenin yolu üzere bulunanların olduğunu ifâde etmiştir. Sünnete uyan ve Kur'ân âyetlerini bir zaruret olmaksızın, zâhirinden saptırmadan, olduğu gibi kabul eden Ehl-i Sünnet'tir. Mezhepler, Kur'ân'dan ve hadîslerden alındığından, bunların doğru olarak nakli büyük önem arz eder. Hz. Peygamber'den sahabe, sahabeden tâbiîn ve onlardan tebe-i tâbiîn ve selef-i sâlihîn in rivâyetleri ile din ve mezhep doğru olarak bilinir. Bunun için, ravilerin durumu, adâlet ve zapt açısından titizlikle incelenmiş, durumu meçhul olan hiç bir kimsenin rivâyeti kabul edilmemiştir. Bütün bunlar Ehl-i Sünnet tarafından gerçekleştirilmiş ve gereği ile amel edilmiştir. Sonuç olarak, Fırka-i Nâciye Ehl-i Sünnet'tir.²⁵

Çorûmî, yetmiş üç fırka hadîsini, iki ayrı yerde Hüsniye'deki iddialar karşısında delil olarak getirmiştir. Hüsniye'de, doğru yolun (tarik-ı müstakim) ancak Ehl-i Beyt'in gittikleri yol olduğu, düşmanlarının işledikleri amellerin çoğunlukla yalan ve iftira olup, ekserisinin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer zamanında uydurulduğu iddiası yer almaktadır.²⁶ Çorûmî'ye göre Ehl-i Beyt'in yolunun doğru yol olduğunda bir tereddüt bulunmamakla birlikte, doğru yol sadece Ehl-i Beyte has da değildir. Ashâbın takip ettiği yol da, doğru bir yoldur. Özellikle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in doğru yolda olmadıklarını iddia etmek, "Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak. Bütünü de Cehennemdedir. Ancak birisi müstesnadır. Onlar kimlerdir?" denildiğinde Hz. Peygamber "Onlar benim ve ashâbımın üzerinde bulunduğu kimselerdir"²⁷ hadîsi gereği yanlıştır. Bu noktada ashâbı ve onun yolunda olan Ehl-i Sünnet'i dalaletle suçlamak İslâm'ın şeâirine uygun düşmez. Allah Teâlâ'nın "...Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan sakının..."²⁸ âyeti gereği, şer'î hükümlerin kaynaklarından biri de sünnettir. Sünnet ise sahabenin nakli ile bilinir. Sonuç olarak Ehl-i Beyt'in de dâhil olduğu ashâba tâbi olan Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, Fırka-i Nâciye'dir. Ashâbın

24 ÇRN, 221 a; Kamil Şahin Nüşhası (KŞN) (Şahsi kütüphanemde fotokopi olarak mevcuttur.), 368 a.

25 ÇRN, 165 b - 166 a; Ayrıca bkz. Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu'ş-Şifâ*, Beyrut ts.. II, 500-510; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*; Beyrut 1992, I, 6; Semerkandî, *es-Sevâdu'l-A'zam*, İstanbul 1307, s. 2.

26 Hüsniye, 125-126.

27 Tirmizî, *Kitâbu'l-İman* 18.

28 Haşr (59), 7.

doğru olan akâidine uymayanlar ise, ehl-i bid'at ve ehl-i dalâlettir.²⁹

Özetle, Çorûmî, yetmiş üç fırka hadîsinin sıhhati üzerinde yorum yapmamakla birlikte onu kabul etmiş ve hadîste haber verilen kurtuluşa erecek olan fırkanın Ehl-i Sünnet olduğunu ısrarla ifâde etmiştir. Bize göre, Çorûmî'nin bu konudaki eksik ve yanlış şudur: Hadîsi öncelikle Taftazânî ve Cürçânî'nin eserlerinden almak yerine, bizzat sahîh hadîs kitaplarından almalı ve onları kaynak göstermeliydi. Taftazânî ve Cürçânî'nin kelâm sahasındaki otoriteleri tartışılmaz, ancak onlar hadîsçi değillerdir. Üstelik de onlar müteahhirün kelâmcılar arasında yer alırlar. Hadîsin sıhhat derecesi üzerinde hiç durmaması da ayrı bir eksiklik. O, Feyz-i Rabbânî'de bol miktarda düşüncelerini naklettiği Taftazânî'nin Şerhu'l-Makâsîd ve Cürçânî'nin Şerhu'l-Mevâkîf adlı eserlerinde yazılanları tartışmasız doğru kabul eder gibi bir davranış sergilemektedir. Bütün bunlarla birlikte, onun Kurtuluşa Eren Fırka'nun hangi fırka olduğuna ilişkin verdiği ölçüleri isabetli bulmaktayız.

Şimdi onun Fırka-i Nâciye olarak gördüğü Ehl-i Sünnet ile ilgili görüşlerine çok kısa temas ettikten sonra, asıl hadîste haber verilen yetmiş üç fırkayı nasıl taksim ettiğini ve ana hatları ile verdiği fikirlerini ele alalım ve değerlendirelim.

EHL-İ SÜNNET

Yukarıda bahsi geçen hadîsi ele alırken Çorûmî'ye göre Fırka-i Nâciye'nin (Kurtuluşa Eren Fırka), Hz. Peygamber ve sahabesinin yolunda olan Ehl-i Sünnet olduğunu ifade etmiştik. Biz şimdi "Sünnü" tâbiri ile ilgili Çorûmî'nin açıklamalarına; sonra da Hüsniye'de sık sık tenkit konusu olan mezhepleşme ve Ehl-i Sünnet mezheplerine kısaca temas edelim.

Sünnü tabirinin dayandığı sünnet, hem Allah'a ve hem de Hz. Peygamber'e isnat edilir. Ayette geçen "sünnetullâh"³⁰ tabirindeki sünnet, Allah'ın hükmü, emri ve yasaklarıdır. Örf ve ıstılahta sünnet ise, genellikle Hz. Peygamber'in sözü veya fiili ya da takriri için kullanılır. Takrir, bir işin icrasında Hz. Peygamber'in gördüğü veya duyduğu halde reddetmeyip, susmasıdır. Sünnet, Kur'ân'ın ahkâmının tamamlayıcısı olduğundan büyük öneme sahiptir. Kur'ân âyetlerinin ve Hz. Peygamber'in hadîslerinin hükümleri ile

29 KŞN, 344 b.

30 "Sünnetullah" tabirinin yer aldığı âyet şudur: "Allah'ın geçmişlere uyguladığı yasası (sünnetullahı) budur ve Allah'ın yasasında (sünnetullahda) bir değişme bulamazsınız" (Azhab (33), 62.).

amel edenlere örfi manada "Sünnî" adı verilir³¹ ve Sünnî nisbetinde halkın kabulü bulunmaktadır.³²

Çorûmî'ye göre, inancı Hz. Peygamber'in itikâdına uygun olanlara "Sünnî" tabirinin dışında, Ehl-i Sünnet, Fırka-i Nâciye, Ehl-i Hak, Ümmet-i İttibâ ve Ümmet-i İcâbet isimleri de verilir. Bu husus, edille-i erbaada (Kitap, Sünnet, İcmâ ve Kıyas), kesin delil ile sâbittir. Bu inancın aksine, yani itikadları Hz. Peygamber'in ve sahâbenin temiz inançlarına uygun olmayanlara da Ehl-i bid'at, Fırka-ı Dâlle, Melâhîde, Ehl-i Batıl ve Ehl-i Dalâlet adları verilir.³³

İtikâdî noktadan Ehl-i Sünnet'in iki büyük ekolü bulunmaktadır. Birincisi, İmam Şâfiî'nin mezhebi üzerine akâid sistemini kuran Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'ye nisbet edilen "Eş'ariyye"dir. İkincisi, İmam Âzam Ebû Hanîfe'nin mezhebi istikametinde Ehl-i Sünnet akâidini sistemleştiren Ebû Mansur el-Mâturîdî'ye nisbet olunan "Mâturîdiyye"dir. Eğer "Eşâire" mutlak olarak zikredilmiş olursa, bu tabirin şümulüne, hem "Eş'ariyye" ve hem de "Mâturîdiyye" girer.³⁴

Bu iki büyük Ehl-i Sünnet ekolü arasında itikâdî noktada çok büyük farklar bulunmamaktadır. Pek çok hususta müttefik olan Eş'ariyye ve Mâturîdiyye arasında, görünüşte bazı meselelerde ayrılık bulunmaktadır.³⁵ Mesela, iman yalnız kalbî tasdik mi, yoksa kalben tasdikle beraber lisanla ikrar mı?, "İnşallah ben müminim" demek câiz mi, değil mi?, kulun fiilleri Allah'ın kudretiyle mi, yoksa iki kudretin birleşmesi ile mi? Sonuç olarak Çorûmî'ye göre anlaşmazlık, inanç esaslarından olmayıp, lafzîdir.³⁶

Hüsniye'de "...Her grup kendilerinde bulunan (fikir ve davranış) ile sevişip böbürlenmektedirler"³⁷ âyetine istinaden, mezheplerin ve özellikle muhalifi

31 ÇRN, 261 b. Sünnî tabirini tarihçesi ile ilgili bkz. Fığlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, ss. 54-55.

32 ÇRN, 263 a.

33 KŞN, 425 b - 426 a. Ehl-i Sünnet için şu tâbirler de çeşitli müelliflerce kullanılmıştır: Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâ'a, Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâ'a ve'l-Asar, Ehlü'l-Hadîs ve's-Sünne, Ehlü's-Sünne ve Ashâbu'l-Hadîs, Ehlü's-Sünne ve'l-İstikâme, Ehlü'l-Cemâ'a. Bkz. Fığlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, s. 55.

34 KŞN, 220 b.

35 Eş'arî ve Mâturîdî arasındaki görüş ayrılıklarını İbn-i Kemal on iki olarak tespit eder: Bkz. "Risaletü'l-İhtilâf Beyne'l-Eş'arîyye ve Mâturîdiyye", *Mecmuâ*, İstanbul 1304, (Yazma, İstanbul Beyazid Ktp., nr.1971), ss. 59-60.; Ayrıca ihtilaflarla ilgili bkz. İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, İstanbul, evkâf-ı İslâmiye Mat., 1341, I, 113-115.

36 KŞN, 220 b.

37 Mü'minun (23), 53.

bulunan Ehl-i Sünnet mezheplerinin birden çok olması tenkit konusu yapılır. Zirâ, Hüsniye müellifine göre, hak yol birdir, daha fazla olamaz.³⁸ Çorûmî'ye göre, âyetten anlaşılan bu değildir. Ayet, Mecûsiler, Yahudiler ve Hıristiyanlar hakkında nâzil olmuştur.³⁹ Hakkın bir olduğunda bir şüphe ve tereddüt bulunamaz. Ancak hakkın bir olması, onun yolunun ve delilinin de bir olmasını gerektirmez. Bilakis, bir olan hakka birkaç yoldan ulaşılabilir ve bir olan hakkı bir kaç yoldan arayıp bulmak mümkündür. Meselâ, Mekke'yi hac maksadıyla ziyaret etmek ilâhî farzlardan ve hukukullahtan biridir. Bu ziyaret kara ve deniz yoluyla gerçekleştirilebilir.⁴⁰ Bu iki yoldan, hangisi ile ziyaret tahakkuk ederse etsin câizdir. Ancak daha kolay, daha güvenli ve daha süratli yolun tercih edilmesi daha efdal ve evlâdır. Allah'ın bir olduğunda asla şüphe bulunmamaktadır. Fakat O'nun vahdaniyetini ispat eden deliller bir değil, akli ve nakli olarak pek çoktur. Bu delillerin her hangi birisiyle Allah'ın birliğini ispat etmek câizdir. Bunun gibi, dînî bir hükmün âyetlerden ve hadîslerden delili bulunmaktadır. Kur'ân, Arap dilinin en inceliğine sahip olmasından dolayı, bazen kastedilen mana ile şer'î hükümlerin çıkartılması zorlaşır. Bu takdirde Hz. Peygamber'in sünnetine müracaat edilir. Sünnette de herkesin anlayabileceği delillerin yanında, anlayamayacağı anlamda incelikler de bulunmaktadır. Bu durumda, Hz. Peygamber'in vârisi konumunda olan âlimler,⁴¹ açık olmayan meseleleri, âyet ve hadîslerin işaretiyle, ashâbın icmândan istihraç ve kıyas ile, beşerin gücü ölçüsünde içtihat ederler. İctihatlarında isabet de edebilirler, hata da yapabilirler. Bunun sonucu Allah, kendilerine mükâfatlarını verir.⁴² Yapılan bu içtihatlardan dolayı, mezhepler zuhur etmiştir. Bu son derece normal olan bir durumdur.

Çorûmî, itikatta mevcut bulunan Ehl-i Sünnet mezhepleri arasında çok büyük ayrılıkların bulunmadığı görüşüne paralel olarak, Ehl-i Sünnet'in ameli mezhepleri olan Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî arasında da itikâdî açıdan asla bir ayrılık olmadığını ifâde eder. Bu dört mezhep, akâidde ve dinin usulünde ittifak halinde olmakla beraber, bazı fer'î meselelerde ihtilâf etmişlerdir. Kur'ân ve Sünnette yer almayan meselelerde, müçtehidin içtihat etmesi

39 ÇRN, 241 b; Ayrıca bkz. Er-Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, Tahran ts., XIII, 105.

40 Çorûmî zamanında uçak yolculuğu olmadığı için hava yolundan bahsetmemektedir.

41 İlgili hadîs şöyledir: "Alimler peygamberlerin vârisleridir". Bkz. Buhârî, İlim 10; Ebû Dâvud, İlim 1; İbn Mâce, Mukaddime 17; Dârimî, Mukaddime 32; Ahmed b. Hanbel, V, 196.

42 ÇRN, 214 b - 215 a; Ayrıca bkz. Şehristânî, I, 214-219.

gereklidir.⁴³ Hz. Peygamber, Muaz b. Cebel'i Yemen'e kadı olarak tayin ettiğinde, aralarında şu konuşma cereyan etmiştir:

- Bir olayla karşılaşırsan neyle hükmedeceksin?
- Allah'ın kitabı ile.
- Ya kitapta bulamazsan?
- Rasûlünün sünneti ile.
- Rasûlünün sünnetinde de bulamazsan?
- Reyimle içtihat ederim.

Hz. Peygamber, Muaz'ın verdiği cevaptan memnun olur ve Muaz'ın göğsüne elini koyarak, "Rasûlünün elçisini, Onun razı olacağı şekilde muvaffak kılan Allah'a hamd olsun" diyerek şükreder.⁴⁴

Başlangıçta, içtihadı kudretli pek çok âlim bulunmakla birlikte, bunların görüşleri zamanla unutulmuş olup, Ehl-i Sünnet içinde yalnızca bu dört mezhep kalmıştır. Çorûmî'ye göre, ileride olur olmaz kimseler çıkıp, "müçtehidim" diyerek batıl mezhepler çıkartma ihtimali olduğundan, Ehl-i Sünnet bu dört mezhepten başka mezhebe uymayı terk etmiştir. Bu dört mezhep, itikâdî açıdan bir oldukları için, birbirlerini bid'at ve dalâletle suçlamazlar. "Hak ve doğru, bu dört mezheptir" diye ittifak ettiklerinden, her grup kendi mezhebini hak bilerek, diğerlerine hata nazarıyla baktıklarından aralarında ihtilâf vücuda gelir. İctihâdî meselelerde, bir nass ve açıklık bulunmadığından, nefsü'l-emirde (gerçekte) birisi doğru, diğerleri yanlıştır. Kişinin, kendi mezhebinin görüşü nefsü'l-emirde yanlış, diğerlerinden biri doğru olsa da, şahıs nefsü'l-emirde ne olduğunu bilmediğinden, kendi mezhebinin isabet edip, diğer üçünün hata ettiklerine inanır. Şahısın bu hususta, "Benim mezhebim hak, hata olmak ihtimali de vardır. Diğer üç mezhep hatadır, hak olmak ihtimali de vardır" demesi gerekir.⁴⁵ Çorûmî'nin bu tarz değerlendirmesi kanaatımıza göre, mezhep taassubunu ortadan kaldıracak niteliktedir.

Ehl-i Sünnet mezhep mensuplarının, bir meselede bir mezhep, bir diğer meselede bir başka mezheple amel ederek, bu dört mezhebi karıştırmalarına karşı çıkan Çorûmî, kim hangi mezhepte ise onunla amel etmesi gerektiğini

43 ÇRN, 224 b.

44 Tirmizî, Ahkâm 3; Ahmed b. Hanbel, V, 230, 236, 242.

45 ÇRN, 224 b - 225 a.

söyler. Ona göre, büyük âlimlerin ekserisi Hanefî mezhebinin hak ve isabetli olduğuna karar vermişlerdir. Bu nedenle, İslâm ülkelerinde çoğunlukla Hanefî mezhebi yaygındır.⁴⁶

Çorûmî, bu dört Ehl-i Sünnet mezhebinin de hak olduğunu göstermek amacıyla şu örneği verir: Bir belde halkı, çıkan problemlerini devletten kendilerine gönderilen emirname (kanun ve yönetmelik) ile çözerler. Yeni bir problem çıktığında o beldenin ileri gelenleri toplanır ve mevcut yönetmeliklerde bu problemin çözümünü ararlar. Bazen ittifak ederlerken, bazen de anlayışta kendi aralarında ihtilâfa düşerler. İhtilâfa düştüklerinde bazıları "Devletin maksadı, halkın refahı ve ülkenin imarıdır" diyerek, bu düşünceye uygun olarak o maddeyi reyleriyle uygun görülen bende sokarlar. Bunlar Hanefî mezhebinin anlayışıdır. Bazıları da, devlet tarafından gelip-giden memur ve mübâşirlerin tavır ve davranışlarına bakarak, ona tatbik ile, "Devletin maksadının şöyle olması gerekir" derler. Bu, Mâlikî'nin anlayışıdır. Bir başkaları da, o işte tâlimnamenin ifâde sûretinden, siyak ve sibakından bir şey çıkartmak yönüne giderler. Bunlar ise, Şâfiî'nin anlayışıdır. Bir diğeri ise, daha önce mevcut olan devletin emirlerini bir araya toplayıp, bir birine tatbik ile, istifâde etmeğe çalışırlar. Bu ise, Hanbelî'nin anlayışıdır. Bu dördü de, kendi anlayışlarını doğru görürler. Devletin maksadı ise, bu dörtten biridir ve diğeri üçü hata etmiştir. Ancak bu hataları, emre muhalefetten değildir. Dördü de devletin emrini yerine getirmeğe çalışmışlardır. Bunun için, devletin işinde böylesi çalışıp, gayret ettiklerinden kabul görürler. Fakat isabet edenler, teşekkür ve takdir alırlar. Dört mezhebin durumu da böyledir. Elbette hak birden çok olmadığından Allah'ın muradı birdir. Bir meselede dördü de ihtilâf etseler biri isabet, diğeri hata etmişlerdir. Bunlara uyanlar, kendi tercih ettiği mezheplerinin isabet ettiğine, diğelerinin hata ettiklerine inandıkları için onlar da sevaplarını alırlar. Ancak bu ayrılıklar yukarıda ifâde edildiği gibi, dinin aslında değil teferruattadır. Bu yüzden müçtehitler bir birbirlerine hürmetle bakmışlar, birbirlerini inkâr edip dalâletle suçlamamışlardır.⁴⁷

Çorûmî, eserinde konu ile ilgili Ehl-i Sünnet imamlarının bir birlerine karşı senâkâr ve övgü dolu ifadelerine de yer vermiştir. Hacmi genişletmemek amacıyla onlara yer vermeyeceğiz.⁴⁸ Ancak, konu ile ilgili Çorûmî'nin bu

46 ÇRN, 225 a.

47 ÇRN, 225 b.

48 Bkz. ÇRN, 225 b; KŞN, 346 a.

değerlendirmelerini doyurucu bulduğumuzu ifade edebiliriz. Zira onun mezheplerle ilgili verdiği bu bilgiler, yukarıda ifade ettiğimiz gibi mezhep taassubunu kaldıracabilecek bir nitelik arzeder. Değişik mezhep mensupları, bu ölçüler içerisinde bir birlerine bakabilecek olsalar, anlaşmazlıkların asgarî ölçülerde kalacağı kanaatını taşımaktayız.

Çorûmî'nin Kurtuluşa Eren Fırka olarak nitelediği,³ Ehl-i Sünnet'le ilgili görüşlerinin değerlendirmesini tamamlamış bulunmaktayız. Şimdi de, Çorûmî'nin hadîste geçen yetmiş iki fırka ile ilgili yorumlarına yer verelim.

BİD'AT FIRKALARI

Çorûmî, Feyz-i Rabbânî'de Hz. Peygamber ve sahabesinin itikâdına muhalefet edenler için Ehl-i Bid'at, Fırak-ı Dâlle, Melâhîde, Ehl-i Bâtıl ve Ehl-i Dalâlet gibi isimlerin kullanıldığını ifade etmiştir. Bu tabirler arasında fark bulunmakla birlikte, biz bunun üzerinde durmayacağız.

Söz konusu hadîsi kabul eden Mezhepler Târihi Yazarları, çoğunlukla inanç ekollerinin sayısı hususunda ittifak halindedirler. Zira hadîste bir Fırka-i Nâciye ve yetmiş iki dalâlet fırkasından haber verilmektedir. Dalâlet fırkalarının yetmiş iki oluşunda hemfikir olan yazarlar, bunların tasnif şekillerinde ihtilâf etmişlerdir. Hadîsi asıl kabul edenlerin çektikleri zorluk da buradan kaynaklanmaktadır. Zira ana fırkalar sayıldığında yetmiş iki rakamını doldurmazken, tâli fırkalar sayıldığında ise yetmiş iki sayısı küçük kalmaktadır.⁴⁹

Yetmiş üç fırka hadîsini kabul etmekle birlikte, hadîsteki söz konusu rakamı kesretten kinâye olarak değerlendiren Mezhepler Târihi Araştırmacıları da vardır.⁵⁰ Kanaatimize göre de en isâbetli görüş budur. Zira, Kur'ân'ın temasına en uygun olanı da, bu tarz sayılardan çokluktan kinâye olmasıdır.

Yetmiş iki dalâlet fırkasının tasnif şeklindeki ihtilâfın asıl nedeni, Mezhepler Târihi Yazarları'nın ayrı ölçü ve metot kullanmış olmalarıdır.⁵¹ Bazılarının yaptığı tasnifteki, grup sayıları şöyledir: İbn Hazm (456/1064) dört, Malatî (377/987) beş, İbnu'l-Cevzî (597/1200) altı, Makdisî (355/966) yedi, Bağdâdî (429/1037) sekiz, İsferâinî (471/1078) dokuz ve Eş'arî on grup olarak

49 Geniş bilgi için bkz. Bağdâdî, *Mezhepler Arasında Farklar*, (El-Fark beyne'l-Firak), trc. Ethem Ruhi Fıçlalı, s. XXIV.

50 Fıçlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, s. 18.

51 Şehristânî, II, 220-225.

tasnifatta bulunmuşlardır.⁵²

Çorûmî ise, yetmiş iki dalâlet fırkasını yedi ana grupta mütalaa eder. Bunlar sırasıyla şöyledir.

- 1- Mu'tezile,
- 2- Şîa,
- 3- Havâric,
- 4- Mürcie,
- 5- Neccâriyye,
- 6- Cebriyye,
- 7- Müşebbihe'dir.

Bu fırkalardan Mu'tezile'nin yirmi, Şîa'nun yirmi iki, Havâric'in yirmi, Mürcie'nin beş, Neccâriyye'nin üç, Cebriyye ve Müşebbihe'nin birer alt kolu bulunmakta ve toplam yetmiş iki fırka olmaktadır.⁵³ Şimdi de bu fırkalarla ilgili, Çorûmî'nin değişik vesilelerle verdiği bilgileri arz ederek değerlendirelim.

1- Mu'tezile

Ayrılmak, uzaklaşmak anlamında olan "azele" kökünden gelen⁵⁴ mu'tezile "ifâl" babından ism-i fâil sigasıyla çoğuldur. İ'tizal, Kur'ân'da "Bana inanmazsanız başımdan çekilin"⁵⁵ âyetinde "fa'tezilûnî" ifâdesiyle kullanılır ki, "Eğer bana inanmıyorsanız, benden ayrılın, benim yolum üzerinde ve benimle beraber olmayın", manalarına gelir.⁵⁶

İslâm'da ilk zuhur eden ekollerden biri olan Mu'tezile, İslâm akâidinin aklî esaslarını ortaya koyan büyük bir kelâm ekolüdür. Hicri birinci yüzyılın sonlarında Basra'da doğan ve ikinci ve üçüncü asırlarda İslâm Düşünce Tarihi'nde çok büyük bir önemi olan Mu'tezile'nin, daha sonra çıkan Ehl-i Sünnet kelâmının fikrî temellerinin atılmasında büyük hizmetleri olmuştur.⁵⁷

52 Bekir Topaloğlu, *Kelâm İtmi, Giriş*, İstanbul, Damla Yay., 1985, ss. 165-166.

53 KŞN, 463 a.

54 Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyyâtü Mu'cemu fi Mustalahât ve'l-Furûu'l-Lüğaviyye*, Beyrut 1413/1993, s. 869.

55 Duhan (44), 21.

56 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut ts., V, 440-441.

57 İrfan Abdulhamid, *İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları*, trc. M. Sâim Yeprem, s. 93.

Üzerinde en çok araştırma yapılan ve çoğunlukla Mezhepler Târihi eserlerinde Kaderiyye fırkasıyla aynı gösterilen Mu'tezile'nin bu adı alması konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.⁵⁸ Çorûmî'nin bu hususta yaptığı izah, Mezhepler Târihi ve kelâmî eserlerin ekserisinde dile getirilen ananevî açıklamadır. Buna göre, Emevi hükümdarı Abdulmelik dönemi ulemasından el-Hasan el-Basrî (110/728) öğrencilerine ders vermekte iken, konu büyük günah işleyenlerin durumuna gelir. Derste büyük günah işleyenlerin imandan çıkmayacakları ifâde edilince, dersin müdavimlerinden olan Vâsıl b. Atâ, (131/748) hocası Hasan Basrî'ye itiraz eder. O, büyük günah işleyenin ne mü'min ne de kâfir olduğuna inanır. Ona göre, mürtekib-i kebire küfürle iman arasında bir yerde bulunmaktadır. Vâsıl b. Atâ, bu düşüncesini dile getirdikten sonra, Hasan Basrî'nin dersini terk eder. Onun ayrılması (i'tizâli), kendi ve arkadaşlarının "Mu'tezile" olarak isimlendirilmelerine yol açar.⁵⁹

Çorûmî, Şîa'nın düşüncesini red sadedinde getirdiği, zikri geçen konulardaki asıl muhatap Mu'tezile'dir. Zira Şîa, bu meselelerde tamamen Mu'tezile'nin etkisi altındadır. Gerçi bu husus Şîi ulemâca reddedilse de, bu son derece normaldir. Çünkü öğretisini tamamen masum imama bağlama iddiasında olan Şîa, başkasının etkisinde kaldığını itiraf edemez. Ettiği takdirde, masum imam inancı darbe alır.⁶⁰

Çorûmî, İsrâiliyat türü şeylerin kitaplara geçişini dile getirirken, Mu'tezile ve Havâric'in de bunlardan etkilendiğini ve bu tür bilgilere onların da çeşitli ilâvelerde bulduklarını, ancak sonradan bunların sıhhatlerini araştırıp, doğru olanlarını seçtiklerini ve daha sonra da Kur'ân âyetlerini kendilerine göre tevile yeltendiklerini ifâde eder. Bunların karşısında Ehl-i Sünnet de, delillerle çıkarak Mu'tezile ve Havâric'in görüşlerini çürütüp, onlara üstünlük sağlamıştır.

Çorûmî'nin Mu'tezile ve Havâric'in önceleri İsrâiliyat türü düşüncelerden etkilendiklerine dair görüşü kanaatimizce doğruyu yansıtmamaktadır. Zira,

58 Mu'tezile'nin menşei hakkındaki değişik görüşler için bkz. Nevbahtî, *Fıraku'ş-Şîa*, haz. Hellmut Ritter, İstanbul 1931, s. 5; İrfan Abdulhamid, *İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları*, trc. M. Saim Yeprem, ss. 94-104; Ahmed Emin, *İslâm'ın Doğuşu (Fecrü'l-İslâm)*, trc. Ahmed Serdaroğlu, Ankara 1976, ss. 412-422.

59 ÇRN, 208 b - 209 a; Çorûmî'nin bu izah tarzı benzeri şekillerle şu kaynaklarda yer almaktadır: Şehristânî, I, 60; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar (El-Fark beyne'l-Firak)*, trc. Ethem Ruhi Fiğlalı, ss. 85-87; Isferâinî, et-Tabsîr fi'd-Dîn, Kahire 1940, s. 65.

60 Mu'tezile-Şîa yaklaşımı ve etkileşimi ile ilgili bkz. İrfan Abdulhamid, *İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları*, trc. M. Saim Yeprem, ss. 109-120.

özellikle akla büyük önem atfeden Mu'tezile'nin İsrâiliyat'dan etkilendiğine ilişkin bir kaynak göstermek mümkün görünmemektedir.

Ehl-i Sünnet âlimlerinin, halkı onların itikatlarından sakındırmak için çalıştıklarını söyleyen Çorûmî, şu örneği verir: "Keşşâf" adlı tefsirin yazarı Zemahşerî (538/1144), Mu'tezilî görüşlere sahip olan büyük bir âlimdir. Ehl-i Sünnet âlimleri, onun Arap dilinde ve diğer ilimlerdeki maharetini itiraf ettikleri halde, tefsirine Mu'tezilî görüşleri yansıtabileceği düşüncesini ile halkın o tefsiri okumasını mahzurlu bulmuşlardır. Ancak, Ehl-i Sünnet akîdesini ve Fırka-i Nâciye'yi ispata kudretli olan zatların, Keşşâf'ı okumalarına izin verilmiştir. Bu tarzdaki ihtarlardan dolayı, halk onların yanlış düşüncelerinden fazla etkilenmemiş ve onların mezhepleri de halk arasında tutunamamıştır.⁶¹

Mu'tezile ile ilgili Hüsniye'de, "Kaderiyye bu milletin Mecusîsidir. Hastalanırlarsa, hallerini sormayın. Ölürlerse namazlarını kılmayın. Onlarla karşılaşırsanız, selam vermeyin. 'Ya Rasûlullah, onlar kimlerdir?' diye sorulduğunda, buyurdular: 'Günah işledikten sonra, onun Allah'tan olduğunu ve kendilerine ezelde yazıldığını iddia edenlerdir'"⁶² şeklinde yer alan hadîs, Çorûmî'ye göre doğru değildir. Bu hadîs, Taftazânî'nin "Şerhu'l-Makâsîd"ında, "Kaderiyye bu milletin Mecusîsidir" şeklinde yer alır ve şu tarzda açıklanır: "İhtiyarî olmayan fiillerin yaratıcısı Allah, ihtiyarî fiillerin yaratıcısı ise kullardır" diyen Mu'tezile bu ümmetin Mecûsisidir. Zirâ Mecûsiler, "Hayrın yaratıcısı Allah, şerrin yaratıcısı ise şeytandır" demekle iki yaratıcıya inanmaktadırlar.⁶³

Hadîsin, "Kaderiyye bu milletin Mecusîsidir" ifâdesinden sonra "Kaderiyye kimlerdir?", "Onlar, önce günahı işleyip, sonra da 'bu Allah'tandır, ezelde yazılmış' şeklinde bir rivâyet şekli, hiç bir güvenilir kitapta yer almamaktadır. Çorûmî'ye göre, hadîsin "Onlar kimlerdir?" ifâdesi ve sonrası Şîa tarafından uydurulmuştur. Hadîs Ebû Dâvud'un "Müsned"inde "Her ümmetin bir Mecûsisi vardır. Bu ümmetin de Mecûsisi "Kader yoktur" diyenlerdir"⁶⁴ ifâdesiyle rivâyet olunur. Çorûmî, kendi ifâdesi ile meseleyi şöyle bağlar: "Rivâyet olunan nass-ı hadîs-i sahih delâletiyle Kaderiyye tâifesi

61 ÇRN, 132 a - 132 b.

62 Hüsniye, 70.

63 ÇRN, 149 b; Ayrıca bkz. Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, IV, 267; Hadisin kaynağı için bkz. İbn Mâce, *Mukaddime* 10, Ahmed b. Hanbel, V, 277, 280, 282; Münâvî, *Fezû'l-Kâdir*, Mısır 1938, IV, 534, h. no: 6180.

64 Ebû Dâvud, *Kader* 2.

ancak Müellif-i Müzeyyef ve emsâli Şîa-i Şeniâ ve Revâfız-ı Rezîle tâifeleri olduğu zâhir ve nümâyân olduğu halde bu vecih üzere rivâyet ve tefsir ve mana işlerine gelmediği cihetle Kaderiyye tâifeliğini li-garaz-ı Ehl-i Sünnet uzv etmiş oldukları mânend-i şems-i tâbân hüveydâ ve a'yân olmak üzere ibareleri bi-aynihâ nakl ve ityân olunmuştur".⁶⁵

Mu'tezile'nin kulların fiilleri ve Allah'ın sıfatları konusunda benimsedikleri görüşlerinden dolayı, tekfir edilip edilmeyecekleri meselesine de temas eden Çorûmî şu yorumu yapar: Küfrü gerektiren şirk, yalnızca ibadete hak kazanmakta Allah'a ortak koşmaktan ibarettir. Mu'tezilîler ise, kul için ibadette hak kazanma iddiasında değildirler. Onlar, "Kul fiilinın yaratıcısıdır" demekte iseler de, insanların bu yaratma ve icatlarında aletlere ve sebeplere muhtaç olduklarını kabul etmektedirler. Bundan dolayı, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan âlemlerin yaratıcısı ile âciz olan insanın bir şeyi yaratma ve icat etmede eşit olmayacakları açıktır. Bu nedenle onlar, tekfir edilemezler. Mâverâünnehir ulemâsı bu konuda ifrat ederek, "Mecûsiler, bunlara göre daha mesutturlar. Çünkü Mecûsiler, yalnızca bir şerîk ispat etmekte iken, Mu'tezile, kulların sayısınınca Allah'a şerîkler ispat etmişlerdir" demektedirler.⁶⁶ Ona göre, Mu'tezile sıfatlar konusunda da, tekfir olunamaz.⁶⁷ Bu görüşleri ile Çorûmî, orta bir yol takip etmiştir. Zira İslâm Düşünce Târîhi'nde âdeta fikir canlılığının bir sembolü olarak bakılan Mu'tezile'yi, tekfirden kaçınmakla Çorûmî'nin isâbet kaydettiğini söyleyebiliriz.

Çorûmî, Mu'tezile'nin yirmi gruba ayrıldığını, bunlardan Nazzâmiyye tâifesinin, Şîa'ya meydedip, sahabe hakkında makul olmayan sözler söyleyip, Hz. Ali'nin imâmetinin nass ile sâbit olduğunu iddia ettiklerini söyler.⁶⁸ Çorûmî, Nazzâmiyye dışında, diğer fırkaların adlarını vermez.

Şimdi de, Çorûmî'nin bu eserdeki asıl muhatabı olan Şîa ile ilgili verdiği bilgileri özetleyerek değerlendirelim.

2- Şîa

Kur'an'da, fırka, bölük ve taraftar anlamlarında kullanılan Şîa⁶⁹ lügatta,

65 ÇRN, 150 a; Ayrıca bkz. Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, IV, 267-268.

66 KŞN, 313 b - 314 a.

67 KŞN, 311 a. Tekfirle ilgili ayrıca bkz. İbn Asâkîr, *Tebyînu Kezibi'l-Müfteri*, Dimaşk 1399, s. 401 vd..

68 KŞN, 461 a.

69 Kur'an'da fırka ve topluluk anlamında kullanılan âyetler: En'am (6), 65,159; Hicr (15), 10; Meryem (19), 69; Kasas (28), 4; Rum (30), 32; Sebe (34), 54; Kamer (54), 51 ve taraftar anlamındaki âyetler de şunlardır: Kasas (28), 15; Saffat (37), 83.

değişik anlamlara gelmektedir. “Şiatu'r-Racul”, bir kişinin taraftarları ve yardımcıları anlamındadır.⁷⁰ Ayrıca şu manaları da ifâde eder: Miktar, süre, sıra, aslan yavrusu, eş ve benzer, misafiri uğurlamak, aynı görüşte olmasalar da bir şey üzerinde birleşen topluluk, fırka, bölük ve yayılmak.⁷¹

İstılâhî açıdan Şîa, çoğunlukla Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beytine tâbi olanlar için kullanılmış ve hatta onlar için özel bir isim haline gelmiştir.⁷² Bu haliyle Şîa'yı, “Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'yi halîfelik için en lâyük kişi olarak gören ve onu meşru halife kabul eden; ondan sonraki halifelerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan toplulukların müşterek adıdır” şeklinde tanımlamak mümkündür.⁷³

Şîa'nın doğuşu ve gelişmesi ile ilgili değişik görüşler bulunmaktadır.⁷⁴ Bu görüşlerin tamamına temas etmeyen Çorûmî'ye göre, Şîa, ilk olarak Hz. Ali zamanında doğmuştur ve bu mezhebin ilk ve önemli şahsı Abdullah b. Sebe'dir.⁷⁵ Bu şahıs öncelikle Hz. Ali'nin açık bir nass ile imâmetinin sâbit

70 Ebu'l-Bekâ, s. 540. Şîa kelimesinin ashab zamanında “taraftar” anlamında kullanıldığına ilişkin bkz. Dineverî, *el-Ahbârü't-Tıval*, Kahire 1960, s. 194; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut 1997, s. 217.

71 İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, IV, 188 vd.; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, V, 405; Firuzuâbâdî, *el-Kâmusu'l-Muhit*, III, 67; İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1988, I, 558.

72 Şîa'nın lügat ve istılâh anlamları için bkz. Ebu'l-Bekâ, s. 540; Ethem Ruhi Fığlalı, *İmâmîyye Şîası*, s. 9 vd.; Hasan Onat, *Emevîler Dönemi Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1993, ss. 12-19; A. mlf., “Şîîlik ve Günümüz Şîîliğinde Bazı Yaklaşımlar Üzerine”, *İslâmî Araştırmalar Der.*, c. 3, sayı III, Temmuz 1989, s. 124.

73 Konu ile ilgili bkz.: Nevbahî, *Fıraku's-Şîa*, s. 15; Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmîyyin*, nşr. Helmut Ritter, Wiesbaden 1963, I, 65; İbn Hazm, II, 113; Şehristânî, I, 144; Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm (İslâm'ın Doğuşu)*, trc. Ahmet Serdaroğlu, ss. 382-383.

74 Bkz. İrfan Abdulhamid, *İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları*, trc. M. Sâim Yeprem, ss. 16-21; Ethem Ruhi Fığlalı, “Şîîliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, *MTGSS*, ss. 33-46; Ebû Zehra, *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmîyye*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts., I, 35-41; Onat, *Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*, ss. 146-157; A. Mlf., “Şîîliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)”, *AÜİFD*, c. XXXVI, Ankara 1997, ss. 79-117.

75 Abdullah b. Sebe ile ilgili Ethem Ruhi Fığlalı şu bilgiyi verir: “Abdullah b. Sebe, San'alı bir Yahudî'dir ve annesi siyahidir. Annesinden dolayı kendisine “İbnu's-Sevda” da denilmektedir. Hz. Osman zamanında müslüman olmuş ve daha sonra fitnelere sebep olan sapık fikirlerini yaymaya çalışmıştır. Hakkındaki rivâyetin tek kaynağı Taberî'dir (Târih, I, 2942-4) ve hayatı hakkında ciddi tereddütler bulunmaktadır” Geniş bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, ss. 289-301; A. mlf., “Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”, *AÜİFD*, XX, ss. 231-337 (Ankara 1975); A. mlf., “The Problem of Abd Allah İbn Saba”, *A.Ü. İlahiyat Fak. İslâm İlimleri Ens. Der.*, c. V, Ankara, 1982, ss. 379-390. Ayrıca Şîî yazar Gölpinarlı'nın Abdullah b. Sebe ile ilgili görüşleri için bkz. *Şîîlik*, ss. 91-97.

olduğu düşüncesinde iken, daha sonra onun ulûhiyeti fikrini öne sürmüştür. Bu nedenle, Medain şehrine sürgüne gönderilmiştir.⁷⁶ Bunlara göre, Hz. Ali'den sonra imâmet onun evlâdından başkasına geçmez. Onların kayıtsızlığı nedeni ile geçerse takiyye, başkalarının baskısı nedeniyle geçerse zulüm olur.⁷⁷

Çorûmî, eserinde Şîa'dan bahsederken ekseriyetle Şîa'yı Revâfız ile birlikte zikreder. Ona göre Revâfız'ın görüşleri, Şîa ve Mu'tezile'nin düşüncelerinin karışımı ile teşekkül etmiştir.⁷⁸ Revâfız, hicretin yüz beşinde Emevi saltanatına oturan Hişam b. Abdulmelik'in emaretinin son zamanlarında zuhur etmiştir. Zeyd b. Ali Zeyne'l-Abidin b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Tâlib, Kûfe'de bulunmakta iken, Şîa'dan bir grup kendisine gelip, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'den teberri etmesi şartıyla kendisine bey'at edip, halife olarak tanıyacaklarını söylerler. Ancak Zeyd b. Ali, onların bu şartlarını kabul etmez. Onlar, "izen nerfeduke" (o zaman biz de seni terk ederiz) diyerek ayrılırlar. Böylece, onlara "Râfizi" adı verilmekle, Revâfız, Şîa'dan bir grup olarak o zaman vücuda gelmiştir.⁷⁹ Yanında onbeş bin kişiden, yalnız dörtyüz kişi kalan Zeyd yapılan savaşta öldürülmüştür (121/739). Çorûmî'ye göre, Abbasi halifeleri Me'mun ve Mu'tasım zamanlarında Şîa devlet desteğini almıştır.⁸⁰

Görüldüğü gibi Çorûmî, Şîa'nun doğuşunu Abdullah b. Sebe'ye bağlarken, Revâfız'ı da onun bir kolu olarak görür. Revâfız da, Zeyd b. Ali'yi taraftarlarının kendisini terk etmeleri ile zuhur etmiştir.

Çorûmî'nin, fırka-ı dâllenin ikincisi olarak gösterdiği Şîa'nın, ona göre ihtilâf ettikleri meselelerden dolayı yirmi iki ayrı grubu bulunmaktadır. Bu fırkaların her biri, bir diğer fırkayı tekfir etmektedirler. Ana hatlarıyla Şîa üç gruba ayrılır: Gulât-Şîa, Zeydiyye ve İmâmiyye.⁸¹

76 ÇRN, 208 b; 210 a; Ayrıca bkz. Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, III, 671.

77 Şehristânî, I, 144.

78 ÇRN, 209 b.

79 ÇRN, 208 b. Olayın tafsilatı ile ilgili bkz. Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-Fırak)*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, ss. 29-30.

80 ÇRN, 209 b.

81 Çorûmî, bu tasnifini Cürcânî'nin "*Şerhu'l-Mevâkıf*"ındaki tasnifine uygun olarak yapmıştır. Bkz. Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, III, 671. Aynı tasnifi yapan bir diğer Osmanlı bilgini de Muhammed Emin b. Sadru's-Şerîa eş-Şîrvânî (1036/1627)'dir. Bkz. Fiğlalı, "İbn Sadru'd-Din eş-Şîrvânî ve İtikâdî Mezhepler Hakkındaki Türkçe Risâlesi", *AÜİFD*, c. XXIV, Ankara 1981, ss. 159-265.

a- Gulât-ı Şîa

Bu üç grubun birincisi olan Gulât'ın, on sekiz ayrı alt fırkası mevcuttur. Bütün bu fırkaları, tenasüh (reenkarnasyon) ve hulûl üzerinde fikir birliği içerisindeyler. Ayrıca, imamın bir nur olduğu, bir şahıstan başka bir şahsa intikal ettiği, bazen de imâmetin nübüvveti inkılâp ettiği düşüncesine sahiptirler.⁸²

Çorûmî, on sekiz olarak belirlediği Gulât-ı Şîa'nın en önemlisi bulunan İsmâiliyye fırkası ile ilgili malumat verir ve diğerlerinin hakkında bilgi bir tarafa, isimlerini de vermez. Ona göre, imâmetin Câferü's-Sâdık'tan sonra büyük oğlu İsmâil'e geçtiğine inanan bu fırka, "İsmâiliyye" adının dışında, Bâtıniyye, İbâhiyye, Muhammera adlarıyla da isimlendirilirler.

İsmâiliyye'nin, "bâtıniyye" olarak adlandırılmasının nedeni, Allah'ın kitabının zâhiriyle değil, bâtıniyle hükmetmelerinden kaynaklanır. Şöyle ki, onlar, Kur'ân'ın zâhirini bırakıp, akılları gereğince bâtın bir mana kast ederek, "Kur'ân'ın zâhir ve bâtın manaları vardır. Allah'ın muradı, bâtınî manadır" derler. Bundan dolayı her bir âyete mutlaka bir tevil bulup, bâtınî mana diyerek, onunla amel ederler.⁸³ İsmâiliyye'nin İbâhiyye adını alması ise, bu grubun harâmları kendilerine mübah görmeleri sebebiyledir. Muhammera adını almalarının nedeni ise Çorûmî şöyle izah eder: Bu fırka, Babek⁸⁴ adında bir şahsa tâbi olup, onun zamanında kızıl giydiklerinden dolayı onlara bu isim verilmiştir. Bunlar, Müslümanları eşeğe nispet ederek "Hamirî" adını vermektedirler.⁸⁵ Asıl maksatları İslâm'ı iptal etmektir. Görüşleri, Mecûsiler'den bir tâifeye benzer.

82 KŞN, 461 a.

83 KŞN, 461 b. Ayrıca bkz. Şehristânî, I, 201; İbn Nedim, *el-Fihrist*, Beyrut 1997, ss. 232-229.

84 Ethem Ruhi Fırlalı, Bâbek el-Hurremî ile ilgili şu bilgiyi verir: "Bâbek el-Hurremî, aslen Mecûsî olan bir İranlı'dır. Sonra İslâm'a girmiş ve el-Hasan veya el-Hüseyn adını almıştır. Abbasi halifesi el-Me'mûn zamanında 201/816 da ortaya çıkmış ve isyan etmiştir. 214/829 yılında Halife'nin ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Sonra el-Mu'tasım, kumandan el-Afşin'in idaresinde 220/835 yılında yeni bir ordu sevk etmiş ve nihâyet el-Afşin, 223/837-8 yılında Bâbek ve adamlarını yenerek Halife'ye getirmiş, o da onları idam etmiştir" (Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar (El-Fark beyne'l-Firak)*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, s. 206, 4. dipnot); Ayrıca geniş bilgi için bkz. Neşet Çağatay, İbrahim Agâh Çabukçu, *İslâm Mezhepleri Târîhi*, Ankara, A.Ü. İlahiyat Fak. Yay., 1965, ss. 66-68.

85 KŞN, 461 b. Gazzâlî, onlara bu ismin verilmesinde doğru olan görüşün, kırmızı elbise giymeleri olduğunu ifade eder. Bkz. Gazzâlî, *Bâtınîliğin İçyüzü (Fedâihu'l-Bâtiniyye/El-Mustazhirî)*, trc. Avni İlhan, Ankara 1993, s. 10.

Çorûmî'ye göre bu fırka mensupları, yapmış oldukları meşverette, bundan böyle Müslümanların kılıç ile aldıkları ülkeleri ellerinden alamayacaklarından, hileden başka çareleri olmadığını dile getirirler. İcrasına karar verdikleri hile ise şudur: İslâmî kaideler, kendi görüşleri yönünde tevillenecek ve Müslümanlardan inancı zayıf ve şehvetine düşkün olanlar o tevillerle yönlendirilecektir. Böylece, öyle zaman gelecek ki, bu tevilleri kendilerine mezhep edinecekler ve sonuçta, kendileri gibi olacaklardır.⁸⁶

Çorûmî, onların bu düşünceleri ile pek çok safdil insanları kandırdıklarını ifade eder ve reddiyesini yaptığı Hüsniye'nin de bu niyetle kaleme alındığını dile getirir. Bu aşırı Şîî grubun hileleri özetle şöyledir:

Birincisi: Saptırmak istedikleri kimsenin durumu iyi bilinmelidir. Bunun saptırılması mümkün müdür, değil midir? Eğer, mümkün olmayacak ise onunla konuşulmamalıdır.⁸⁷

İkincisi: Saptıracakları kimsenin tabiatının meylettği yöne yöneltmektir. Zirâ bu yönelmeden sıcaklık meydana gelerek, zamanla istenilen saptırma gerçekleşir. Meselâ, bir kimse züht ve takvâya yönelik olsa, zühdü onun gözüne süslü gösterip, zıddı olan fık, hevâ ve nefsânî şehvetleri kötülerler. Böylece, aralarındaki ayrılık ve soğukluk giderilip, iki taraftan sıcaklık meydana gelerek, daha sonra istedikleri şeyleri empoze ederler.⁸⁸

Üçüncüsü: Şerîatın erkanında şüphede bırakmaktır. Meselâ, "meninin çıkmasından dolayı gusül vacip oluyor da, bevl (sidik) necis olduğu halde neden gusül vacip olmuyor?"; "Beş vakit namazın kimi iki, kimi üç ve kimi de dört olduğunun hikmeti nedir?" gibi sorular sorulur, fakat cevapları verilmez. Ta ki, sonradan, soruların cevaplarını öğrenmeleri için kendilerine müracaat olunsun.⁸⁹

Dördüncüsü: Karşıdakinden söz almaktır. İnançlarını başkalarına açıklamamak üzere söz (ahid) alırlar. Bu söz alındığında, Hz. Peygamber'in sünnetinin yerine getirildiği söylenerek, "Hani biz Peygamberlerden söz almıştık; senden, Nûh'tan, İbrâhim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan da. Evet biz onlardan pek sağlam bir söz aldık."⁹⁰ âyeti ile istidlâl ederler. Bu ahdi

86 KŞN, 461 b.

87 KŞN, 462 a; Gazzâlî bu hileyi "Rızık ve Teferrüs" başlığı altında geniş olarak değerlendirir. Bkz. *Bâtîniğin İçyüzü*, (Fedâihu'l-Batîniyye'l-Mustazhiri), ss. 13-14.

88 Gazzâlî, bunu da "Tenîs" başlığı altında işler (Bkz. a.g.e., s. 14).

89 Bu maddeyi de Gazzâlî "Teşhîk" başlığı altında mütalaa eder (A.g.e., s. 19).

90 Ahzâb (33), 7.

gereği gibi yerine getiren ve bilmeyenlere tarif ve telkin edenlere "uhûd" adı verirler.⁹¹

Beşincisi: Terakkidir ki, kendi inançlarına halkın yönelmesi ve sevgilerinin artması için onları teşvikte her türlü fedâkarlığı yaparlar. Bunun için, harâmlardan sakındırmazlar.

Altıncısı: Hulv. Kendi inançlarının bozuk olduğu ortaya çıkmaması için, aday ilmi toplantılardan, başkalarıyla bir araya gelmekten ve Ehl-i Sünnet kitaplarına bakmak ve mütalaa etmekten menederler. "Zâhir ilim, bâtın ilmin inkişâfına perde olur" diyerek terkinin gerekli olduğunu anlatırlar.

Yedincisi: Sehl,⁹² geçmişteki inançlarını terk etmektir. 'Eski inançlar terk edilmediği müddetçe yükselinmez' diyerek, insanı şeytan gibi aldatarak, şerîatin teviline kalkışırlar. Buna göre, Cennet, bedenin tekliflerden rahattır. Cehennem, bedenin yükümlülüklerle devamıyla, zahmet çekmesinden kinâyedir. Böylece halk kandırılmaya çalışılır.⁹³

Çorûmî, bu grubu "Hem dâl, hem mudil" (hem dalâlette, hem de başkalarını dalâlete sürükleyen) olarak görür ve bunların dinsiz, imansız ve hayvanlar gibi olduklarını dile getirir. Zirâ, onlar ilâhî tekliflerden uzak, sorumsuz bir hayat sürmektedirler.⁹⁴

Çorûmî'nin Gulât-ı Şîa'dan Bâtınıye ile ilgili verdiği bu bilgilerden sonra ele aldığı bir diğer gulat fırkası da Mansûriye'dir.⁹⁵ Bu fırkaya göre Cennet bir kimsenin adıdır ve kişi onu sevmekle emr olunmuştur. Cehennem de bir şahıs ismidir ve ona kin duymak ve düşmanlık yapmak gerekir. Aynı şekilde farzlar, şahıs adlarıdır. Onlara muhabbet gerekir. Yasaklanan şeyler de, şahıs adları olduğundan, onlara adavet lazımdır. Bu fırka, zaman zaman takiyye icabı, Ehl-

91 Dördüncü madde "Ta'lik" başlığı altında değerlendirilir (A.g.e., ss. 15-16).

92 Sehl: Soyulmak, uzaklaşmak anlamlarındadır.

93 KŞN, 462 a-b; Gazzâlî, Bâtınîlerin bu tuzaklarını dokuz olarak tespit eder: Bkz. Gazzâlî, *Bâtınıliğin İcyüzü (Fedâihu'l-Bâtınıyye/El-Mustazhiri)*, trc. Avni İlhan, ss. 13-19; Ayrıca bkz. Neşet Çağatay- İbrahim Agâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Târîhi*, ss. 85-88.

94 KŞN, 462 b. Bâtınîlerle ilgili verilen hükümler için bkz. Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, İstanbul 1928, ss.329-330.

95 Mansûriye'nin kurucusu, Ebû Mansûr el-'İclî'dir. Kûfe'de oturan Ebû Mansûr, ümmidir. Ebû Cafer Muhammed b. Ali ölünce, onun kendisini vasi tayin ettiğini ileri sürmüştür. Daha sonra da nebî ve resûl olduğunu iddia etmiştir. Bunun üzerine Yusuf b. Ömer es-Sakafî, tarafından idam edilerek öldürülmüştür. Geniş bilgi için bkz. Nevbahî, ss. 34-35; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, ss. 187-188.

i Sünnet'le birlikte namaz ve oruç gibi ferâizi eda ediyormuş gibi görünürler. Bu tarz hareket, onlara göre, Ehl-i Sünnet'in yoğunlukta olduğu bölgelerde farzdır. Çorûmî'ye göre bu manadaki Ehl-i bid'at, kâfirlerden daha kötü olduğundan, yakalanmadan önce tevbe ederlerse tevbeleri kabul edilir, ancak yakalandıktan sonra tevbe ederlerse kabul edilmez.⁹⁶

Çorûmî'nin Gulât-ı Şîa ile ilgili eserinde verdiği bilgiler, eksik olmakla birlikte Mezhepler Târîhi kaynaklarında verilen bilgilerle çelişkili bir yönü de bulunmamaktadır. Özellikle Bâtıniyye ile ilgili bilgiler, Gazzâlî'nin Fedâihu'l-Bâtıniyye adlı eserinden genel hatlarıyla iktibas edilmiştir. Onun aşırı Şîî görüşe sahip insanları, kâfirlerden daha tehlikeli olarak görmesi, kanaatimizce da son derece isâbetlidir. Zirâ, İsmâiliyye'nin târihte yaptığı terörist faaliyetler, son derece vahimdir.⁹⁷

b- Zeydiyye

Zeydiyye, Zeyd b. Ali Zeyne'l-Abidin b. Câfer b. Ali b. Ebi Tâlib (121/739)'e uyanların oluşturduğu bir fırkadır. Çorûmî, Zeydiyye ile ilgili fazla malumat vermez ve Zeyd b. Ali'den ayrılan Râfizîler'in kendisi ile, düşüncelerinden onun uzak olduğunu nazara verir. Ayrıca onun dikkatleri üzerine çektiği bir husus da, İmam Âzam Ebû Hanife'nin Zeyd b. Ali'ye mali destekte bulunduğuudur.⁹⁸

c- İmâmiyye

Hüsniye'de işlenen görüşlerin ekseriyetle Şîa-i İmâmiyye'ye ait olduğunu muhtelif yerlerde ifâde eden Çorûmî, onlarla ilgili görüşlerini eserinde geniş olarak ele alır. Bu başlık altında Çorûmî, onların Hz. Ali'nin açık bir nasla imam

96 KŞN, 462 b. Krş. Şehristânî, I, 181-182; Ethem Ruhi Fığlalı, "İbn Sadru'd-Din eş-Şirvânî ve İtikâdî Mezhepler Hakkındaki Türkçe Risâlesi", *AÜİFD*, c. XXIV, Ankara 1981, ss. 263. Takiyye inancının Şîa arasında çok daha fazla yayılmasının önemli sebepleri ile, Bâtıniyye içinde vazgeçilmez bir prensip olarak kabulü ile ilgili geniş bilgi için bkz. Avni İlhan, "Takiyye, Doğuşu ve Gelişmesi", *DEÜİFD*, s. II, İzmir 1985, ss. 162-170.

97 İsmâiliyye ilgili geniş bilgi için bkz. Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 47, 219 vd.; *Usûlu'd-Dîn*, ss. 329-331; Şehristânî, I, 170-171; Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, 130-139.

98 KŞN, 462 b. Zeydiyye ile ilgili bkz. Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 26-31; Şehristânî, I, 153-157; Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, ss. 123-129.

olduğu görüşüne uzunca temas eder. O, bu konuda Fahreddin er-Râzî'nin "Muhassal"ını kaynak olarak göstermektedir.⁹⁹

Çorûmî'ye göre Şîa, birkaç meseleden dolayı tekfir olunur.

Birincisi, tenâsuha (reenkarnasyona) inanmalarından,

İkincisi, ilâhî ruhun imamlara intikal ettiği görüşünde olduklarından,

Üçüncüsü, gizli imamın hurûc edeceği ve hurûc edinceye kadar emir ve yasakların terk edilebileceği düşüncesinden,

Dördüncüsü, "Nübüvvet Ali b. Ebi Tâlib'in hakkı iken, Cebrâil yanılarak Muhammed'e götürmüştür" dediklerinden,

Beşincisi, Hz. Peygamber'in ashâbını ve Ehl-i Sünnet'i tekfir etmelerinden.¹⁰⁰

Çorûmî'nin böylesi bir genellendirme ile bütün Şîî gruplarını tekfir etmesi, kanaatımızca doğru değildir. Zirâ, tekfir ciddi bir meseledir. Kaldı ki, bu hususu eserin muhtelif yerlerinde hassasiyetle işlemiştir. Ancak şu denilebilirdi: "Bahsi geçen şartlar içerisine girenler tekfir olunurlar". Yani önemli olan, o ölçüyü vermektir. Yukarıda verdiği tekfirle ilgili maddeler, genel manada Gulât-ı Şîa'nın görüşleridir.

Şîa ile ilgili verilen fetvaları da değerlendiren Çorûmî, bu meseleye Hüsniye'deki ithamdan dolayı temas eder.¹⁰¹ Çorûmî'ye göre, hakkı batıl, batılı hak gösteren ve buna böylece inanan Şîa fırkasıyla alâkalı, Ehl-i Sünnet ulemâsının üzerine düşeni yaptıklarına inanır. Zira hadîste "Sizden kim bir kötülük görürse, onu eliyle düzeltsin. Eliyle gücü yetmezse diliyle, ona da gücü yetmezse, kalbiyle buğz etsin"¹⁰² denilmektedir. Bu itibarla, herkes elinden geleni yapmalıdır.

Şîa ile ilgili Çorûmî'nin görüşleri hakkındaki değerlendirmelerimizi ilgili konularda yaptığımızdan, şimdi onun Havâric ile ilgili verdiği bilgileri özetle sunmaya ve değerlendirmesini yapmaya çalışalım.

99 KŞN, 462 b; Ayrıca bkz. Er-Râzî, *Kelâm'a Giriş (El-Muhassal)*, trc. Hüseyin Atay, Ankara, A.Ü. İlahiyat Fak. Yay., 1978, ss. 251-265. Şîî-İmâmîyye ve diğer Şîî gruplarının günümüz coğrafyasında yaygın olduğu ülkelerle ilgili bkz. Hasan Onat, *Shi'ism In The Twentieth Century And The Islamic Revolution Of Iran*, Ankara 1996, ss. 4-32.

100 KŞN, 463 a. Gulât-ı Şîa'nın benzeri iddiaları için bkz. Nevbahtî, s. 30 vd..

101 Hüsniye, 91-92.

102 Ebû Dâvud, Salât 242, Melâhim 17; İbn Mâce, İkâme 155, Fiten 20; Ahmed b. Hanbel, III, 10, 52.

3-Havâric

Çorûmî'nin verdiği tarife göre, hak olan imam üzerine hurûc (isyan) eden kimseye Hâricî denilir.¹⁰³ Hz. Ali'nin yaptığı savaşlardan bahsederken, Hariciler üzerine yapmış olduğu muharebeden de söz eder. Özetlemek gerekirse, Hz. Ali ile Muâviye arasında hakem olayına karar verilmesi ve Hz. Ali'nin hakemi Ebû Musa el-Eş'arî'nin Muâviye'nin hakemi Amr b. As tarafından aldatılması üzerine, Hz. Ali'nin ordusundan bir grup "... Hüküm ancak Allah'ındır..."¹⁰⁴ diyerek ayrılırlar.¹⁰⁵ Hâricî denilen bu isyankar grup, cemaattan ilk ayrılığı gerçekleştirir.¹⁰⁶ Harûra denilen yerde toplanan bu topluluğa, Hz. Abbas gönderilerek, nasihat edilir. Yarıdan çoğu itaat ederse de, diğerleri isyan etmeye devam ederler. Nehrevan'da yapılan savaş sonrası, kaçarak kurtulmayı başaran yedi kişinin dışındakiler öldürülür. Ancak, zamanla tekrar çoğalırlar ve yedi ana fırkaya ayrılırlar.¹⁰⁷ Bu mesele bize şu gerçeği göstermektedir. Hiçbir zaman harpler, doğru veya yanlış olan bir fikri, yok etmek için yeterli değildir. Bir müddet yok olmuş gibi görünse de, zemini müsait bulduğunda tekrar yeşermektedir.

Hz. Ali, kendisini terk eden Hâricîler'in liderleri ile pek çok fikrî mücadelede bulunmuş, onları iknâya çalışmıştır.¹⁰⁸ Ancak onlar, sert, kaba ve dar düşünceye sahip olmalarından bu münazaralar bir fayda temin etmemiştir. Neticede yukarıda sözü edilen savaşlar meydana gelmiştir.

Havâric, İslâm Düşünce Târihinde en çok tâli kollara ayrılan ekollerden

103 KŞN, 462 b.

104 En'am (6), 57.

105 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mısır ts., V, 292; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-Fırak)*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, s. 55 vd.; Şehristânî, I, 106-109.

106 Çorûmî'nin yüzeysel olarak ele aldığı Havâric'in doğuşuna zemin hazırlayan sebepler için bkz. Ethem Ruhi Fiğlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983; A. Mlf., *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, ss. 87-91; A. Mlf., "Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler", *AÜİFD*, c. XX, ss. 219-248; A. Mlf., "Hariciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", *AÜİFD*, c. XXII, ss. 246-275.

107 ÇRN, 186 b, 203 b; Çorûmî'nin adlarını vermediği bu yedi Havâric kolları muhtemelen şunlardır: El-Muhakkimetu'l-Ula, Ezârika, Necedât, Sufriyye, Acârîde, İbâdiyye ve Şebîbiyye (Bkz. *Bağdâdî Mezhepler Arasındaki Farklar*, ss. 54-81). Havâric'le ilgili ayrıca bkz. İbn Sa'd, III, 32-33; Dineverî, s. 269 vd..

108 Hâricîler'le yapılan tartışmalara örnek olarak bkz. Fiğlalı, "Hariciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", *AÜİFD*, c. XXII, ss. 251-257.

birisidir. Ancak günümüzde İbâdiyye kolu ile kısmen de Sufriyye hariç hiç bir kolu kalmamıştır. Düşüncelerinin şahıs bazında devamı ise, konumuz dışında kalmaktadır. Çorûmî'nin asıl meselesi Şîa olması münasebetiyle, diğer fırkalara tâli olarak bakmıştır. Bu nedenle, onun Havâric ile ilgili verdiği bilgiler oldukça eksiktir.

4- Mürcie

Mürcie'nin bu ismi alması hususunda değişik görüşler mevcuttur.¹⁰⁹ Çorûmî, ise bunlardan bahsetmeksizin hem görüşlerini ve hem de niçin "Mürcie" olarak adlandırıldıklarını bir cümle ile şöyle izah eder: Onlar, küfürle itaâtın fayda vermediği gibi, iman ile günahın da zarar vermediğine inanırlar. Ayrıca, cezanın kıyamete kadar ertelendiği görüşünü benimserler. Bu nedenle onlara Mürcie adı verilmiştir.¹¹⁰

Çorûmî'nin isim konusu ile ilgili verdiği bu bilgi, İslâm Mezhepleri Târîhi ana kaynak eserlerinde yer alan bilgilerle paralellik arz eder. Ancak onun bu fırka ile de ilgili verdiği bilgiler eksiktir. Örneğin o, bu fırkanın beş kolundan söz eder. Fakat bu kolların isimlerini ve onlarla ilgili gerekli bilgiyi vermez. Çorûmî'nin bu sayıyı Bağdâdî'den aldığı tahmin edilebilir. Zira Bağdâdî de, Mürcie'nin kollarını beş olarak tespit eder ve haklarında geniş bilgi verir. Onun sözünü ettiği beş kol şunlardır: Yunusiyye, Gassâniyye, Tûmeniyye, Sevbâniyye ve Merîsiyye.¹¹¹

5- Neccâriyye

Bu düşünce ekolünün kurucusu, el-Hüseyn b. Muhammed en-Neccâr (230/844-5)'dir. Bazı konularda Eş'ariyye'ye ve Mu'tezile'ye, diğer bazı hususlarda da müstakil görüşlere sahip bulunan Neccâriyye ile ilgili¹¹² Çorûmî şu bilgileri verir: Neccâriyye, kulun kendi fiilini kesbedip, Allah'ın da

109 "Mürcie" adının verilmesi ile ilgili değişik görüşler için bkz. Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, trc. Ahmed Emin, ss. 393-403; Neşet Çağatay-İbrahim Agâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Târîhi*, ss. 121-122; Mürcie fırkasıyla alakalı geniş bilgi için bkz. Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, ss. 148-152; İsfârâînî, *et-Tabsîr Fî'd-Dîn*, s. 59; Şehristânî, I, 137; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, I, 213 vd.; Malatî, *et-Tenbîh ve'r-Red*, Beyrut 1968, s. 43 vd.; İbn Hazm, III, 188 vd.;

110 KŞN, 463 a. Şehristânî, I, 137; Tritton, ss. 45-50.

111 Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, ss.148-153.

112 Bağdâdî, a.e., s. 153.

o fiili yarattığına dair görüşleri ile Ehl-i Sünnet'e uymaktadır. Vücudî sıfatların ve rü'yetullâhın inkârı ile Kur'ân'ın mahluk olduğuna ilişkin görüşleri ise Mu'tezile'ye tâbidirler. Bundan dolayı, Neccâriyye, dalâlet fırkalarından biri olarak kabul edilir. Ve üç ayrı gruba ayrılır.¹¹³

Çorûmî'nin adını vermediği üç ayrı grup muhtemelen şunlardır: Burğûsiyye, Za'ferâniyye ve Müstedrike.¹¹⁴

6- Cebriyye

Çorûmî, kulların fiilleri ile ilgili görüşlerini ele alırken Cebriyye'ye fazlaca yer verir. Çorûmî, yetmiş üç fırka münasebetiyle Cebriyye'nin düşüncesini bir cümle halinde şöyle verir: "Cebriyye, 'Kulda bir fiili kesb ve icada asla kudret yoktur. Belki kendinden sudûr eden nesnede cemâdât (cansızlar) kabilindedir. Kâsib ve fâil ve hâlik dahi Allahu Teâlâ hazretleridir', derler."¹¹⁵

Çorûmî, kula tam bir hürriyet veren ve kendi fiilinin yaratıcısı olarak gösteren Mu'tezile'ye taraftar olmadığı gibi, kulun hiçbir kudreti ve iradesinin bulunmadığını iddia eden Cebriyye'nin düşüncesini de benimsemez. Onun mutedil olan bu görüşünü eserin pek çok yerinde açıkça görmek mümkündür. Şîa tarafından, Ehl-i Sünnet'e itikâdî meselelerde yapılan eleştirilerin muhatabını olarak da Cebriyye'yi gösterir.¹¹⁶

Çorûmî Mu'tezile'yi tenkit ederken, onun tam tersi görüşleri benimseyen Cebriyye'yi "Feyz-i Rabbânî"nin muhtelif yerlerinde haklı olarak tenkit eder. Kanaatımızca o, isabetli ve çok başarılı tenkitlerde bulunmuştur.

7- Müşebbihe

Kur'ân'da iki grup âyet bulunmaktadır. Birincisi muhkem, ikincisi ise müteşâbihdir. Müteşâbih âyetler, herkes tarafından rahatlıkla anlaşılabilen âyetlerdir. Bu tarzdaki âyetleri tevil ve yorumlamaktan sahabe ve tâbiîn siddetle kaçınmaktaydı. Ancak zamanla bunları tevil edenler çıktığı gibi,

113KŞN, 463 a.

114Neccâriyye ve kolları ile ilgili bkz. Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, ss. 153-155; İsferrâinî, *et-Tabîr fi'd-Dîn*, ss. 93-94; Şehristânî, I, 116-120; Fığlalı, "İbn Sadru'd-Din eş-Şirvânî ve İtikâdî Mezhepler Hakkındaki Türkçe Risâlesi", AÜİFD, c. XXIV, Ankara 1981, ss. 269-270.

115 KŞN, 463 a.

116 Örnek olarak bkz. KŞN, 213 a- 233 a; Cebriyye ile ilgili geniş bilgi için bkz. Şehristânî, I, 82-83; Ebû Zehra, *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, I, 115-122.

aynen kabul ederek Allah'a el, yüz, ayak ve mekan isnat edenler de çıkmıştır. İşte Çorûmî'nin "Bunlar hâşâ, Hak Sübhânehû ve Telala hazretlerini mahlukata teşbih ederler" cümlesi ile tanıttığı fırka Müşebbihe'dir.¹¹⁷ Bu fırka, ya Allah'ın zatını insana, yada sıfatlarını insan sıfatlarına benzetmektedir. Her iki düşüncenin de pek çok kolu bulunmaktadır.¹¹⁸

Çorûmî'nin adını vermediği bu fırkalardan belli başlıları şunlardır: Yûnusiyye, Ubeydiyye, Gassâniyye, Sevbâniyye, Tümeniyye ve Sâlihîyye.¹¹⁹

Bu fırkalarla alakalı, ilgili bölümlerde Çorûmî'nin verdiği hükümler verilmiş olmakla birlikte, şöylece özetlemek mümkündür: Mu'tezile, Allah'ın sıfatlarını ve rü'yetullâhü inkâr ettiği ve "Kulun fiilinın yaratıcısı" olduğunu söylemeleri ile, Kur'ân'ı mahluk olarak nitelemeleri nedeniyle tekfir olunurlar. 120Havâric, sahabenin çoğunluğunu tekfir ettiklerinden,¹²¹ Mürcie, Allah'ı insan sûretine görmeleri ile¹²² ameli gerekli görmedikleri ve daha başka yönlerden tekfir olunur. Neccâriyye de, Mu'tezile gibi Kur'ân'ın mahluk olduğu maddesinden ve diğer yönlerden tekfir olunur. Cebriyye ise, kula hiç bir şekilde fiil isbat etmemekten ve Müşebbihe ise, Allah'ı cisme benzeterek "Allah'ın a'za ve cevheri vardır, ona dokunmak ve musafaha etmek câizdir" dediklerinden tekfir olunmuşlardır.¹²³ Şîa'nın ise, niçin tekfir olunduğunu, yukarıda beyan etmiştik.

Burada şu hususa dikkat çekmek isteriz: Çorûmî, yukarıda bahsi geçtiği gibi, tekfir taraftarı değildir. Hatta bir kısım Mâverâünnehir ulemâsının bu konuda ifrat ettiklerine de işaret etmiştir. Ancak, burada onların tekfir olunduklarından bahsetmiş olması bir tezat gibi görülmektedir. Dikkat edilir ise Çorûmî, "tekfirleri gerekir" dememekte, onun yerine "tekfir olunurlar" ifadesini kullanmaktadır. Sonuç olarak, onun bu tekfir meselesine pek katılmadığını söyleyebiliriz.

117KŞN, 463 a. Ayrıca bkz. Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, ss. 169-174; Şehristânî, I, 92-99.

118 Müşebbihe'nin kolları ile ilgili bkz. Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, ss. 169-172.

119Şehristânî, I, 92-98; Fığlalı, "İbn Sadru'd-Din eş-Şirvânî ve İtikâdî Mezhepler Hakkındaki Türkçe Risâlesi", s. 269.

120 Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, ss. 335-337.

121 Bağdâdî, a.e., ss. 332-333.

122 Mürcie'nin Ubeydiyye koluna göre Allah'ın ilmi ve diğer sıfatları, bizâtihi Kendisidir. Allah, ancak insan sûretindedir. Bkz. Şehristânî, I, 138.

123 KŞN, 463 a.. Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, ss. 337-338.

Yetmiş üç fırka hadîsi ile ilgili konuyu ele alırken, en fazla bilgiyi tabii olarak Şîa ile ilgili vermiştir. Zirâ onun bu eserdeki muhatabı Şîa'dır. Diğer fırkalara ise, konunun seyri içerisinde temas etmiştir.

SONUÇ

Çorûmî, hadîste bahsedilen Fırka-i Nâciye olarak gördüğü Ehl-i Sünnet ile onun dışındaki yetmiş iki fırkayı, yedi ana kol halinde ele almıştır. O, Mezhepler Târîhi ana kaynak kitaplarında verilen bilgileri tafsilatı ile değil de, sadece öne çıkan fikirlerine temasla yetinmiştir. O, bu fırkaların inançları ile ilgili detaylı bilgi vermez. Ayrıca, sözünü ettiği yedi ana fırkanın alt kollarının adlarını zikretmeksizin, sadece sayısını vermekle yetinir. Onun bu hususta verdiği bilgileri tatminkâr bulmamız mümkün değildir. O, mezheplerin doğuşu ile ilgili sosyolojik tahlillere ise nadiren girer. Durum böyle olmakla birlikte, bu husus yine de onun ve eseri "Feyz-i Rabbânî"nin değerini düşürmez. Zira bu özellik muahhar kaynakların ortak özelliklerinden biridir. Onun zaman zaman mezheplerin etkilediği toplum hayatından, yaşadığı devre ait olmak üzere, müşahedesine dayanan bazı canlı örneklerle de yer vermesi eserinin kıymetini artırır. Bu bakımdan Ahmet Feyzi Efendi'nin düşünceleri ve de özellikle "Feyz-i Rabbânî" 'de ortaya koyduğu fikirleri düşünce ve kültür tarihimiz açısından büyük önem arz eder.